
HAGYOMÁNY

AZ ÁRGÍRUS NÓTA DALLAMA KÖRNYÉKÜNKÖN

BODOR ANIKÓ

Ugyan kinek jutna eszébe, hogy egy XVI. századi históriás ének nyomait keresse a *Két szivárvány koszorúzza az eget* zentai népdalfüzet 144. oldalán? („Ismertem apádat, jó módú ember vót, a nadrágja szárán egymást érte a fót” stb.) A dallam kirí az új stílusú dalok tömkelegéből. A régi stílus jegyei nemigen illenek rá. Szabályos hat szótagos (izometrikus) volta és első két sorának ereszkedő vonala ellenére harmadik sorában a záróhang meglepően az oktávra ugrik, ami igen szokatlan jelenség. Az összefüggés a históriás ének¹ és dallamunk között világossá válik, ha azt egyéb zentai füzetekben megjelent és legújabban föllett változataival összevetjük. Az ún. Mérges sátán kígyó² és Barna Petyi³ balladák révén kiderül, hogy csonka változattal, féldallammal van dolgunk.

Ennek az írásnak célja, ha nem is a leszámazottságot, de dallamaink kapcsolatát taglalni a Kodály gyűjtötte Árgírus nótával és annak rokonaival.

*

Kodály Zoltán 1914-ben bukkant Bukovinában az Árgírus nótára (*Dallamtárunkban* 4. szám alatt szerepel). Dallamát régebből is ismerte, de a falubeliek mind bizonygatták, hogy a nóta „Árgylusé”³. Szövegének forrását akkor nem sikerült kideríteni, pedig többen is látták az „istóriáját”. Gergely (Gyergyai) Albert széphistóriája ponyvanyomtatványokban élt gazdag utóéletet. Nyilván ő is éneklésre szánta

¹ Árgírus nóta néven szerepel szakmai körökben. Kodály Zoltán: „Árgírus nótája” — előadás 1920. december 22-én. *Visszatekintés*, II., Bp. 1974., 79–90. o.

² *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közlönyei* (HITK), 1970., 4. sz., 78. o., valamint 1976. 23–24. sz., 57–59. o. és 69–71. o.; valamint *Száraz kútgem, üres válú* (Sz. k. ü. v.), *Zentai Füzetek*, 1966., 80. o.

³ „Árgylus” — Árgilus neve népi használatban. Nem tudjuk, hogyan került indultszókkal kapcsolatba, mint pl. „Tyű, az árgylusát!” stb. Más népdalokban is előfordul, pl. „Az Árgylus kismadár” (lakodalmi dal) vagy „Amott van egy kis ház, Árgylus a neve”. (Dr. Burány Béla balladáskötete címodalának egyik sora: *Hallották-é birét*... kezdettel. Nem lehetetlen, hogy ez a dallam is féldallammá csonkult. Jelentését itt sem ismerjük.)

verses történetét, mint az régebben általános szokás volt. A legrégibb kéziratokból ki is derül a nótajelzés⁴: „Oly búal bánattal az Aeneis király” — Huszti Péter Aeneisére utal (l. később). A jelzett helyen ismét csak nótajelzés található: „Ím mint nyomorodám felséges Úristen”. Dallama eddig sajnos nem került elő, az egyetlen fennmaradt forrás a nép által énekelt változat. Legrégibb nyomtatott példánya Verseggy Ferenc 1804-ből származó tréfás kántori búcsúztatója egy komikus eposz keretében. Bartalus (*Magyar Orpheuszában* is ez jelent meg. Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeiben* két helyen szerepel: „Kebelembé búvék egy nagy áspiskígyó”, és „Amott kerekedik egy fekete felhő” kezdettel. Mindkét szöveggel előfordul nálunk is. A Kodály által gyűjtött dallam katonanótaként jelentkezik a Kodály—Vargyas-féle példatárban.⁵ A *Magyar Népzene Tárában*⁶ mint menyasszonybúcsúztató fordul elő. Kodály szerint egyes református egyházi énekek is magukénak vallják.

Tinódiról tudjuk, hogy dallamaiban van latin himnusz, cseh és német ének, mindezek ellenére szerzeményei magyar ihletésűek. Ezzel emlékeztetni szeretnénk arra a körülményre, hogy históriás énekeinkben sok az idegen elem lehetősége.

Az Árgírus nóta szövegét a korban divatos alexandrinus versformában írták, de — mint a bukovinai változat előadásából kiderül — nem választotta sormetszet két egyenlő részre a 12 szótagot, hanem aszimmetrikusan tagolódott: az első 10 szótag a szöveg ritmusához idomulva szabadon alakul szükség szerint, és csak a 11-es és a 12. szótagnál áll meg (sokszor még ott sem, csak a 24.-nél). Tinódi verselésében is találhatunk erre példát (Az szalkai mezőn való viadalról). Középmetszetes, azon belül pedig 4+2 ütemes beosztással erőszakot követnénk el szövegén és dallamán is. Utókori kritikák fel is róják, hogy régi költőink nemigen törődtek az ütemezéssel. Nyilvánvaló, a szöveg érthetősége lehetett az elsődleges cél, nem annak ütemekbe rendezése. Az Árgírus nóta és valamennyi mai változata már mind középmetszetes, a népi előadás mégis mostanáig megőrizte a régi gyakorlatot. Ez nemcsak a 12-es, hanem a 10-es, 8-as és 6 szótagos parlandóknál⁷ is így alakul általában: csak az utolsó szótagoknál van megállás. Másik ritmikai sajátóságuk a rubato előadásmód. Érzelmi momentumok kiemelése céljából megnyúlhat egy-egy szótag. Verseggy Ferenc elmarasztaló leírása a rubato gyakorlatról⁸ igen fontos adat, minthogy a régi kottaképek csupán vázát nyújtják a ritmusnak (és dallamnak is). Az Árgírus nóta korabeli rokona Székel Balázs: „Az szent Tobiasnak egész historiaia” 1546-ból maradt fenn (dt. 1. sz. Tóbiás dallam). Azonkívül, hogy ritmusa azonos, szabadon lebegő sor-

⁴ Nótajelzés: Dallam, amire a költemény énekelhető. Számtalan példát találunk rá Balassinál, Csokonainál stb.

⁵ Kodály Zoltán: *A magyar népzene* — A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos, Bp. 1971., pt. 349.

⁶ *Lakodalom* III/A, 76—78.; 257. sz.

⁷ Beszéddritmusú dalok.

⁸ Rövid Értekezések A' Musikáról VI. Énekekkel. Szerzette Versegi Ferentz Bétsben 1971., X—XI. lap.

metset nélküli parlando, első két sora is hasonló, annak záróhangjai megegyeznek. A Tóbiás dallam közeli rokonairól kiderült, hogy maga a dallam nem volt 12 szótagúvá merevedve.⁹ 11-es szótagú dallamok egyszerű hangismétléssel 12 szótagszám szükségleteire alakulhattak. (A Tóbiás dallam első sora pl. 13 szótagúra tágult.) Annak ellenére, hogy a költők maguk is dalszerzők, a dallamkölcsonzés akkoriban igen divatos szokás. A szerzőség, az eredetiség még nem olyan fontos, hogy a plágium kérdése felmerült volna.¹⁰ Nem véletlen, hogy a históriás énekek dallamai sokszor különböző zsoltáros könyvekből kerültek elő. Az Árgírusra viszonylag keveset hivatkoznak különböző nótajelzések. Csak két esetben akadt rá a kutatás. Az oka ennek valószínűleg az, hogy szerelmi tárgyköre miatt nem egyeztethető össze a XVII. sz. eleji aggályos, vallásos korszellemmel.

Az Árgírus dallamnak a maga korában is igen szerteágazóak a kapcsolatai. Egyfelől a Tóbiás és Aeneis dallamokkal van szoros rokonságban, ha ugyan nem azonos azokkal. Szenčy Molnár Albert oppenheimeri biblia függelékében az 1612-es évi nótajelzés ti. így szól: „Az Tobias vagy Aeneas nótájára”. Másfelől Tinódi legkorábbi ismert énekével (Jázon és Medea, 1537—38 körül) és annak változataival függ össze. Ezt a két csoportot viszont egy halottas és virrasztó énekekkel kapcsolatos dór dallam, a „Cum mundus militat” fűzi egybe.

Az Árgírus nóta felfedezése fölvetette népi 12-eseinkben a históriás ének lappangásának lehetőségét. Elég csak Tinódi Eger vára viadaláról szóló énekét említeni.¹¹ Rokonaik, a koldusénekek mintha egyenesen a históriás énekek „korcs leszármazottai” lennének — írja Kodály. Ez egyrészt fényt vet egy csoport régi dallamunk eredetére és korára, olyan dallamokéra, melyek hangkészlete nem ötfokú (pentaton), kvintváltás¹² sem fordul elő dallamenetükben. A szálak még tovább nyúlnak, ha az Árgírus nóta ereszkedő záratait a népi siratókkal hozzuk kapcsolatba,¹³ melyek eredete ugyanúgy lehet európai, mint finnugor (ez utóbbi a ma uralkodó nézet), de amelyekben kétségtelenül az ún. arab „makám” vagy az indiai „raga” elv érvényesül.¹⁴ Egy másik elgondolkoztató tény, mely ismét szerteágazó leszármazási kapcsolatokra utal, a 12-es szótagú „Szi-várvány havasán felnőtt rozmaringszál”.¹⁵ A zsoltártípusok közé tarto-

⁹ Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai* (Régi magyar dallamok tára I), Bp. 1958. Az Árgírus dallamra a 14., 15., 33., 35. és 235. számok, annak szövegeire pedig a 15. I. és 235. sz. alatt mondottak vonatkoznak.

¹⁰ Elég csak a középkori Rabló katonája — „L’homme armée” közkedvelt melódiáját említenünk, ami számos nagy zeneszerző miséjének alapjául szolgált liturgikus szöveggel párosítva. A kölcsönzés gyakorlata Bach és Händel korában is igen eleven még.

¹¹ Kodály—Vargyas, pt. 368.

¹² Régi stílusú dallamainknál szokásos építkezés: a dallam második fele 5 hanggal mélyebben megismétli az első felét.

¹³ Lásd pl. a menyasszonysiratókat. *A magyar népzene tára*, c. sorozatból, *Lakodalm* III/A 279—288.

¹⁴ Dallamformula, víz, melynek formára, ritmusra, szótagszámra nézve nincsenek merev szabályai, és minden előadásban másképp kel életre. Tágabb értelemben ez vonatkozik minden dal megszólaltatására is, különösen a parlando éneklés „kétszer sohasem egyformaságára”.

¹⁵ Kodály—Vargyas, 35. o.

zik. Mindössze háromhangnyi terjedelmű, szintén ereszkedő zárlatú, felépítése hasonló a históriási énekek és egyéb népi 12-esek ismétléses, szekvenciázó¹⁶ dallammenetéhez. Szinte hangról hangra egyezik vele Robert Lach cseremiszeptől eljegyzett változata, de ugyanúgy megegyezik egy katolikus liturgia-énekkal is (*Graduale Romanorum*: „Beatus vir qui timet Dominum” kezdettel). Idelsohn révén számos rokonát találni a zsidó liturgiában, de rokon népeinknél (vogulok, osztjákok) is van megfelelője. Kodály szerint itt nyilvánvalóan nem átvételről van szó, inkább valami ősi, nemzetfeletti recitáló formuláról melyre az ún. „primitív” népek énekében számos példát találhatunk, és amelyből Kodály magának az ötfokúságnak létrejöttét sem tartja lehetetlennek. Még nem bizonyos, de megeshet, hogy egy széles alapokon nyugvó dallamépítkezési elv fejlődését, különböző formálódásait figyelhetjük meg népzeneinkben, kezdve a szabadon alakuló siratóktól egész a feszes ritmusú táncdalokig.¹⁷ Ez esetben az Árgírus nóta is csupán egy állomása ennek a folyamatnak.

Az Árgírus nóta Járdányi Pál földrajzi tájékoztatója szerint székely területre jellemző. Vajdaságban ma is élő legközelebbi rokonát ugyancsak Bukovinából idetelepült székelyektől gyűjtötte Kiss Lajos¹⁸ Hertelendyfalván, 1940-ben Németh Sándortól rabnótként, majd 1957-ben ugyanazon adatközlőtől lírai szöveggel Király Ernő.¹⁹ A dallam közeli változata megtalálható a Kodály–Vargyas példatárban (364. sz.) ugyancsak Bukovinából lírai szöveggel és Kallós Zoltán erdélyi gyűjtésében²⁰ Moldvából, az Eladott lány ballada szövegével társítva. Másik rokona az Alföldön is előforduló 4+2+3+3 ütemezésű dallamtípus Kiss Lajos horgosi gyűjtéséből származik.²¹ Egyéb, zárataik révén rokon változatok a „Kisbácskai hármashatár” nyolcas és a „Van énnékem csizmám” hat szótagú rabnóták.²²

DALLAMELEMZÉS

Dallamtárunkban a sorokat „kifektettük”, egymás mellé közöljük, mert csonka dallamaink szerkezete így áttekinthetőbb. A római számok a dallamsorokat, az arab számok dallamainak sorszámát jelölik.

¹⁶ Ugyanazt a fordulatot különböző magassági fokokon ismétli a dallam.

¹⁷ Miféleképp is előforduló tánc a közismert „En vagyok a, én vagyok a kúnási fi” — Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok*, Bp. 1961., I., 105. o.; vagy a „Szabó Gyula Horvát Jolánt szereti” kezdetű szeretőgyilkos — öngyilkos szerető motívumát megéneklő ballada — *Zenta-vidéki népballadák* (Z. n.), *Zenei Füzetek*, 1962., 2. sz., 5. o.; illetve a „Tápainé” vagy „Kilenc beryár” ugyanarra a giusto dallamra. Ez utóbbi megjelent: Vargyas Lajos: *Régi népdalok Kiskunhalasról* Bp., 1954., 93. sz., 67. o., vagy dr. Burány említett balladáskönyvében a 130. sz. Más dallamokon is előfordul.

¹⁸ *108 magyar népdal*, Bp. 1943., 94. sz.

¹⁹ *Magyar népdalok*, Novi Sad 1962., 10. sz.

²⁰ *Balladák könyve*, Bp. 1974., 525. o.

²¹ *Zentai Füzetek*, 1974., 24. sz. változata Kodály–Vargyas pt. 362., „Búra termett idő, köd-nevelő szellő”, ill. „Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz” kezdettel.

²² Az előbbi dr. Burány Béla említett balladáskötetének 57. dala, a másik dallamtárunkban a 21. sz.

Az első négy példán kívül valamennyit nálunk gyűjtötték. Mindannyiuk ritmusa parlando. A Mérges sátán kígyó (dt. 5. sz.) vidékünk népdalkincsének egyik büszkesége, régi stílusú ballada. Paksa Katalin fedezte fel 1968-ban Szajánban, Kálmány Lajos nyomában gyűjtve. Azóta a Hungarológiai Intézet rendezett ugyanilyen nagyobb szabású gyűjtést. Így 1972-ben ismét szalagra került ugyanattól az adatközlőtől.²³ Ez az egyetlen teljes dallamunk, kivéve Korponai Mihály csókai zenész változatát, a Barna Petyi balladáját (dt. 8. sz.), ami záróhangjában — vagy egész zárósorában — sajnos elcsúszott, tehát romlott változat. Ha második sorát nem ismétli gépiesen, negyedik sora hangról hangra megegyezne a Pálóczi-féle dallam záróformulájával (a dt. 3. sz. utolsó 6 hangja). A dallam szekvenciázó, szinte egészében hasonló anyagból épül, így a variálás és felcserélés lehetősége kézenfekvő. A többi dallam kivétel nélkül, egészen a dt. 20. számáig féldallam. Kettő közülük nyilvánvalóan az (dt. 6. és 7. sz.). A többi igyekszik úgy-ahogy „kerekíteni”. Mind egyikük közös vonása a szeptim²⁴ szerepe a sormetszeteknél vagy azok helyén. Vagy a második felsor indul róla (dt. 1—4. sz.), vagy az első felsor — csonka dallamaink első sora — zár rajta (dt. 5—9. sz.).

A mellékelt példák közös tulajdonságaik alapján csoportokba kívánkoznak. Ezek: 1., 2—4., 5—8., 8—11., 12—12., 13—14. és 14—19. (20.) sz. példáink.

A Tóbiás dallam (dt. 1. sz.) egyedül áll. Ez egyetlen tiszta dór dallam, sormetszet nélküli. A többi mintha a fél lépéseket szorgalmazná. A Verseggy-féle példától kezdve mindegyikben szerepel a *cisz* és annak szekvenciás megfelelője.

A Verseggy-, Pálóczi-, Kodály-féle dallamok (dt. 2—4. sz.) zárlatai azonosak: 5 (2) 1.²⁴ A (2)-es főzárlat idekapcsolja a Tóbiás dallamot is, de a Tóbiás harmadik sorához kötődik a Verseggy-dallam (dt. 2. sz.) utolsó sora is. (Öt hanggal feljebb olvasni!) Ugyanez a záró sora egy Tinódi-féle dallamnak.²⁵ Az Árgírus nótában szemet szúr a *cisz-b* lépés, ami semmiképp sem számíthat ősi jelenségnek. Hangzása inkább a verbunkos zenében otthonos. „Egy dolog azonban a magyarországi cigány népzeneben ugyanolyan ritka, mint a magyar népzeneben: a két bővített szekundos moll hangsor, az ún. »magyar skála« vagy »cigány skála«; ritka egyáltalán a bővített szekund, amivel a múlt századbeli cigányzenészeink oly szívesen fűszerezték játékaikat, s amit maga Liszt is oly jellemzően cigánynak érzett.”²⁶ A bővített és kis szekund gyakori előfordulása a balkáni népek zenéjében is igen szokásos. Egyébként mindhárom

²³ Bővebben erről a HITK 23—24-es számában Székely Mária számol be.

²⁴ A finalistól (záróhang, a dallam utolsó hangja) számítva a 7. hang, itt fr. A zárlatképlet: 5 (2) 1., a sorzáró hangok 5., 2., ill. az 1. fokon való megállását jelzi. A záróhang mindig az 1. fok.

²⁵ Itt nem közöljük. „Prini Péternek, Majlárt Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról — *Cronica* 13 b.

²⁶ Sárosi Bálint: *Cigányzene*, Bp. 1971., 24. o.

dallam a szeptimről indul, első két soruk ereszkedő vonalban rajzolódik ki, míg a harmadik inkább domború, a negyedikkel együtt völgyet leíró görbe. A viszonylag kis hangterjedelem és a nagy szótagszám eredményezi, hogy a dalok első felének leírt vonalát a második felük nagyjából megismétli. A melódia szinte befejezi mondanivalóját, mikor a főzárlatnál közvetlenül az alaphang felett megpihen. Első soraik két egyforma hangarányú részre oszlanak.

5—21. sz. példáink oktávrról²⁷ kezdenek, és ennél fogva már első soruk is szekvenciázik. Főzárlatuk nem a szekundra²⁷ hajlik, fennmarad a kvarton.²⁷ Harmadik soruk a kvinten²⁷ zár, itt ismét a Tóbiás dallammal állnak kapcsolatban. A Mérges sátán kígyó (dt. 5. sz.) második és negyedik sora azonos anyagú. Érdekesen a kvintváltás szellemében jár el, mikor a zárósor 5 hanggal mélyebben ismétli, aminek első felét már a harmadik sorban is előlegezi.

Az 5—8. sz. példák kezdő sorukban megegyeznek, kivéve a Barna Petyi (8. sz.) dallamát, ami főzárlatában a kis tercen²⁷ pihen meg, és ezzel idegenszerű fordulatot teremt. Már említettük, hogy ez a példánk romlott változat, utolsó sora gépiesen ismétli a második sort, mintha elvesztette volna a tájékozódást, és elfelejtette volna, hogy lefelé kell haladnia. Ehhez nyilván hozzájárult az is, hogy az adatközlő a szöveget nem ismerte.

A többi példa hat szótagos (dt. 8—21. sz.), féldallamnak nem egészen nevezhető, mert a teljes dallamot nem fejezi be egyszerűen a felénél (mint a dt. 6. és 7. sz.), hanem annak különböző részeit kombinálja. Első soruk az eredeti kezdő sor első fele, második soruk az eredeti második sorának második felét idézi, a kvarton is zár. Harmadik soruk ismét a második sorra, de ennek az első felére utal. Ez a felcserélődés kézenfekvő, lévén, hogy 5-ös sz. példánk a Mérges sátánkígyó, és különösen két féldallamnak (dt. 6. és 7. sz.) második sora a sormetszet után az első sor második felét szekvenciázza a szextről²⁷. Emiatt a csere miatt lehetetlenné vált a megfelelő melódiarészeket egymás alatt közölni; szaggatott vonallal utalunk az összefüggésre, ami a 9—20. sz. példákig érvényes. A zárósorok leginkább a Tóbiás dallam zárósorának első felére emlékeztetnek. Anyaguk az első négy szótagnál azonos, csak a melódia nem kanyarodik vissza a kvintre, hanem a záróhangra ugrik. A szabály alól csak a 12. és 13. sz. példák kivételek. Első soruk után ismét csak a Tóbiás dallam harmadik és negyedik sorának második felét választják.

9—11. sz. példáink harmadik sorának kis tercre zárása a Barna Petyire (dt. 8. sz.) utal. Már említettük, hogy ez a zárás ilyen fordulat után idegenszerűen hangzik.

²⁷ Prím, szekund, terc, kvart, kvint, szext, szeptim, oktáv stb. — hangközelnevezések, aszerint, hogy a hangsor alaphangját a hanglétra hanyadik fokához viszonyítjuk: első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik vagy nyolcadik hangjához. Jelen esetben a g^a, c^a, d^a és b^a hangokról van szó. Lásd a 23. sz. jegyzetet is.

A 14—19. sz. példák dallama mintha a recitálást akarná kikerülni: az oktávra kétszer is a kvintre ugrik, mielőtt megállna a szeptimen. Ez a kvart-ugrás található a 13—14. sz. példák második sorának zárlatában is. Ismét incselkedik a gondolat: nem a verbunkoszene szelleme kísért megint? A Fürdik a holdvilág az ég tengerében c. Petőfi-vers jól ismert, málábús tárogatónótája kezdetét idézzük csak!²⁸ Nehéz kiállni, hogy ugyanitt ne irányítsuk a figyelmet a népies műdal szekvenciázó második felére. Természetesen a Petőfi-nóta teljesen más szellemben fogant, de a kölcsönhatás nem lehetetlen.

A 14—20. sz. példák harmadik sora az oktávra tör fel. Ez a fordulat árulkodik leginkább arról, hogy nem teljes dallamok, s nyilvánvaló, hogy a Mérges sátánkígyó (dt. 5. sz.) második sorát idézi, ahol a dallam hosszabban időzik az oktávon. Az Amott titítellik egy fekete fölhő (dt. 19. sz.) ezt igyekszik kikerülni: az ugrást megfordítja lefelé kvintre, szokatlanul érezheti az oktávon zárni. A Fújdogál a szellő északnyugat felől (dt. 17. sz.) második sorába egy pentaton fordulatot lopott, ennél fogva a b-t sem szükséges feloldani. Egyébként a zárósorok Tóbiás dalmot idéző formulája is pentaton hangzású.

Mindezek tükrében elmondhatjuk, hogy Árgírus nótánk csonkult ugyan, de életképesnek mutatkozik, minthogy a hagyományörzés csiszoló ereje még mindig formál rajta, szabályainak megfelelően alakíttatja.

A 20. és 21. sz. rabnóták nem tartoznak szorosan ide. Közlésüket a 20-as sz. példa igazolja, mert második fele idevaló. Nem túl szerencsés ötvözet. Egymás között rokonok. A Van énnekem csizmám (dt. 21. sz.) már remekbe szabott dallam, a zentai gyűjtesek legszebbikének egyike. Mixolid hangsorú, de 5 (2) 4-es záróhangjai révén nem idegen a csoporttól.

Dallamaink mind rendelkeznek sormetszettel. Több versszakról lévén szó, az előadás nem mindig tartja be a megállást. Többségük, sajnos, csak lejegyzésből ismeretes, ritmus tekintetében nem valószínű, hogy túl részletesek lennének. A helytelen ütembeosztásról a szövegtárban szólunk a megfelelő helyen. Parlando-rubato ritmusúak, de rendszerint csak a hatodik szótag hosszabb, tehát nem a szabályos 4+2 ütembeosztásról van szó. A rubato nyújtások csak a sorok kezdetén, vagy a végén jelentkeznek. A különböző hosszúságú hangokat a szöveg határozza meg. Figyelemreméltó a féldallamok (dt. 6—7. sz.) egybefolyó előadása. A többinél a hatodik szótag megállása természetes, amennyiben hat szótagosnak érzik a dalt.

Díszítésnek alig akad nyoma, a Kodály-féle dallamban is igen kevés (dt. 4. sz.), a 17. sz. példában is egyetlen kis *utóka* szerepel. A 7. és 19. sz. példák kezdetén előre betoldott *sej, de* szócskákat találunk. A népi

²⁸ Allaga Géza szerzeménye, megjelent: *Két balatonvidéki kedvelt népdal*, Rózsavölgyi és Társa, Bp. 1887. Kerényi György: *Népies dalok*, Bp. 1961., 151. o. A verbunkoszene kvart-ugrásai mintha a kuruckori trombitahangokat próbálnák idézni.

előadásban gyakori jelenség. A melódia mintha megtámaszkodna, mielőtt nekilendül a sornak. A Kodály-féle Árgírus nóta is mintha ezt példázná.

*

Szöveg szempontjából három csoportra oszthatók a dallamok:

A. Epikus szövegekhez kapcsolódik (3—5., 9., 12—13., 18—21. sz. példák) — balladák, rabnóták, a Tóbiás és az Árgírus szövege. Ezek közül a „szeretet próbája” motívum kétszer is szerepel. Pálóczi egyik dala is ez. A többség inkább rabnóta jellegű.

B. Ügynevezett kubikosdalok — tulajdonképpen népdalok, a proletár-sorba jutott parasztság megváltozott körülményeit nem túl szalonképesen megéneklő, többnyire ismert dallamokra húzott szövegek (6., 14—17. sz. példák).

C. Obszcén, szókimondó szövegű dalok (7., 10—11. sz.). A megjelölés bizonytalan. Mindenesetre *kryptadia* névvel nem illelhető szövegek, lévén, hogy nem a „szexuális életet éneklők kendőzetlen nyíltsággal” (Kodály szavai), hanem inkább „ocsmánykodnak”, bár nem minden szelemesség nélkül. A társadalmi illendőség és közerkölcs szótárunkból száműzött egyes kifejezéseket, és ezt a szemléletet a nép is elfogadta. Nem szívesen énekel az adatközlő „pikáncs” dalokat, különösen a gyűjtőnek nem. Az eddig előkerült ilyen tárgyú anyag alapján azt vehetjük észre, hogy az effajta szöveg nagyjából kétféle dallamtípushoz kapcsolódik: régi stílusú vagy idegen eredetű dalokhoz.

A B. és C. csoport kapcsolatban áll egymással. A kubikosdalokba is sokszor keveredik „száműzött” kifejezés.

Az Árgírus nóta, annak ellenére, hogy csonkult dallamában érezhető a lekerekítés igénye, a „züllés” útjára került: obszcén szövegek hordozójává vált, ez pedig arra enged következtetni, hogy a hagyományörzés esztétikai mércéje a perifériára szorította ki.

*

Földrajzi szempontból a jelenlegi gyűjtés eredményei azt mutatják, hogy Csóka monopóliumát képezi az összes Árgírus nóta. A 15 bácskai és bánati dal közül 9 csókai (a szajáni teljes balladát is ideszámítva), 1 oromhegyesi, 1 kispiai, 1 kanizsai, 1 zentai (és 1 felsőhegyi — a 17. sz. Csókán is, Felsőhegyen is felgyűjtve). Figyelemreméltó, hogy a csókaiak a kvartoló típust (14—19. sz.) is ismerik, viszont más vidékeken — az 1 kanizsai kubikos féldallam kivételével (6. sz.) — csak ez a kvartoló típus fordul elő. Ha figyelembe vesszük, hogy az Árgírus nóta főleg székelyeknél otthonos és azt is, hogy Csóka és környéke szegedi kirajzás, kissé meglepőnek tűnik a helyzetkép. Ezt a tényt természetesen fenntartással kell fogadni, mert csak módszeres és földrajzilag alaposan

átfogó gyűjtések tükrében szögezhetünk le biztos megállapításokat. A zentai központú gyűjtések nem törekedtek teljességre az Árgírus nóta tekintetében.

SZÖVEGTÁR

AZ SZENT TOBIASNAK EGESZ HISTORIAIA

1. sz.

„Ierße emlekezzunc mo tan my nagy dolgokról,
I ten fiaynac nagy beke ségekről,
es my atyaincnac o eros hitokról,
hogy ne feleutkezzinc oha my ezekről.”

Hasonló című bibliai apokrif könyv alapján Székel Balázs írta 1546-ban Erdőd vára mellett. Megvan: *Régi magyar költők tára* I—VIII. kötet, Bp. 1877—1930, II. — 325 skk. jegyz. 477—479. l. Dallama a Hoffgreff gyűjtemény 14. levelén — Mátray kiadás 30—31. l. A zárójeles hang a harmadik sorban rekonstrukció. Dallamát Csomasz Tóth könyvének 432. oldaláról, szövegét Kodály „Árgírus nótája” c. előadásából közöljük.

2. sz.

„Sírhatsz te is kormos e meghervadt ágon”

Verseghy Ferenc²⁹ Rikóti Mátyás c. komikus eposza 1804-ből. Névtelesen jelent meg. 12 dal tartozik hozzá, első közülük a címben közölt tréfás kántori búcsúztató, ehhez csatolja az Árgírus dallamot. Szövegéhez sajnos nem férhettünk hozzá.

3. sz.

„Kebelembe búvék egy nagy áspiskigyó” — „Amott kerekedik egy fekete felhő”

Pálóczi Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek* (Kritikai kiadás jegyzetekkel. Bartha Dénes és Kiss József, Bp. 1953), 292. és 300. sz., valamint 1814-ből egy kézírata (brassói kézirat). A 3. sz. kottapéldánk csak a 292. sz. dallamot közli. A másik kettőben némi eltérés mutatkozik. Közölve Cs. Tóth 598. oldaláról.

²⁹ Verseghy Ferenc (1757—1822) neves író és zenész. Osztárkos zenei műveltsége ellenére is felbukkan nótáiban a korban divattá váló verbunkoszene néhány eleme.

SZERETET PRÓBÁJA

„Keblembé búvék egy nagy áspiskígyó,
Vedd ki, apám, vedd ki! Bizony, nem veszem én.
Eredj az anyádhoz, majd talán kiveszi.
Vedd ki anyám, vedd ki! Bizony nem veszem én.

Eredj a bátyádhoz, majd talán kiveszi;
Vedd ki, bátyám! vedd ki! bizony nem veszem én.
Eredj az ágyodhoz, majd talán kiveszi;
Vedd ki, ágyom, vedd ki! bizony nem veszem én.

Eredj sógorodhoz, majd talán kiveszi;
Vedd ki, sógor, vedd ki! bizony nem veszem én.
Eredj a nénédhez, majd talán kiveszi;
Vedd ki, néni! vedd ki! bizony nem veszem én.

Eredj a mátkádhoz, majd talán kiveszi;
Vedd ki, mátkám! vedd ki! bizony kiveszem én.
Keblembé búvék egy nagy áspiskígyó,
Vedd ki, máuka! vedd ki! bizony kiveszem én.”

Dunántúl (?), Pálóczi Horváth A., 1813 előtt.

Idézve Vargyas Lajos *A magyar népballada és Európa* c. könyvéből, II. kötet, 475. old., Bp. 1976.

4. sz.

ARGYILUS NÓTÁJA

„Bújdosik Árgyilus heggyekön, völgyekén,
Erdőn s kősziklákon, s kietlen helyekén.
Bújdosik egyedül, csak éggy inasával,
Kit elvive utitársának magával.

Az fekete város felől tudakozik,
De még arról senki nem es értékézik.

... ..

Égy kis füstöt láta egy heggy oldalában
Ahoz menni jónak ítéli magában.

Csakugyan bémőne, szeréncsét próbála,

... ..

Mikó a barlangnak szélére eljuta,
A barlangban ottan egy nagy embért láta.
A nagy ember kérde, kicsodák vónának?
Zöng a föld hangjától az ő nagy szavának.”

Istensegítség (Bukovina), 1914. ápr., Kodály Zoltán

Adatközlő: Szentes Máténé³⁰, 45 é.

³⁰ Ugyanő énekelte a Kodály–Vargyas pt. 349. számát „Katona vagyok én, ország őrizője” kezdettel.

Gergely (Gyergyai) Albert³¹ Árgirus királyfi széphistóriájának legrégibb kéziratai a sárospataki töredék (1600 körül) és a Tatrosy-kézirat (Tatrosy György verseskönyve 1618-ból.) A XVII. század óta több mint 30 kiadása jelent meg, csak ezekből ismerünk teljes szövegeket. (Sokszor hibásak). A Kodály által gyűjtött változatnak a forrása az *Irodalmi Lexikon* szerint Piskolti István 1781-ben kiadott átdolgozása. Legrégibb, hiánytalanul fennmaradt kiadása 1749-ben Budán megjelent ponyvatermék. A Tatrosy-kézirat nótajelzése Huszti Péter Aeneisére utal, pontosabban annak 3. része 41. szakaszára. Huszti Péter Aeneise megjelent: *Régi Magyar Könyvtár — Az 1431—1711-ben megjelent nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, I—III., Bp. 1879—1896. Szabó Károly és Hellenbrant Árpád. Szövegét és dallamát Kodály előadásából közöljük.

5. sz.

MÉRGES SÁTÁN KÍGYÓ

„Szógátam, szógátam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.
Lovam megkötöttem venyege ágába,
Én meg lehevertem lovam árnyékába.
Mérges sátán kígyó bújt a gelebömbe,”
stb.

Szaján, 1968. okt. Gyűjtötte: Paksa Katalin

Adatközlő: Móra Lajosné, Fehér Vera, 61 é., csókai származású

Kétszer is megjelent nyomtatásban: HITK, 1970., 4. sz. és 1976. 23—24. sz. Teljes szövegét már hossza miatt sem közöljük.

6. sz.

„Sétál a kubikos a kanális partján,
Kilátászik a töke-pöcse a gatyája szárán.

Büszke kocsmárosné mosolyogva mondja:
Pézkereső ember, még sincs pantallója!

Büszke kocsmárosné aztat ne csudálja,
Amit én keresek, mind maga használja.”

Kanizsa, 1973. Gyűjtötte: Tripolsky Géza és Katona Imre

Adatközlő: Szecsei István, 72 é. Lejegyezte: Bodor Anikó

³¹ A szerzőről alig tudunk valamit, még neve is csak a versfőkből ismeretes. Valószínűleg Gergely és nem Gyergyai, mint régebben hitték. Árgirusa számos népmeseváltozatban is él. Mint ismeretes, Vörösmarty Csongor és Tünde c. művét is az ő széphistóriája ihlette. Maga Gergely olaszoktól kölcsönözte történetét, mint írja. A témakör valószínűleg antik eredetű, de kapcsolatban áll az ún. „Melusina” mondakörrel is.

Az első szöveg szótagszaporításának dallamvariánsát itt nem lehetséges közölni.

7. sz.

„Sej, szíroma anyának putrohos gyermeke,
Nem szarik, csak fosik, egye meg a fene!

Sej, fekete lapuval ne tőrüdd a lukad,
A lapu kilukad, lkakás lesz az újjad!”

Csóka, 1965. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Banka János, 45 é.

Megjelent: *Zentai Füzetek*, 1973. *Hej széna, széna — 120 vajdasági magyar gyermekekjátékdal*, 199. o. Csak első szakaszát közli, négysorosnak fogja fel. A dallamot transzponálni kellett, hogy az azonosság könnyebben látható legyen.

8. sz.

„Barna Petyről szóló nóta” — ballada

Csóka, 1953. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Tamburálta Korponai Mihály, 50 é. zenész (szövegére nem emlékezett)

Megjelent: *Sz. k. ü. v.*, 1966., 80. o. A dallamot transzponálni kellett, hogy az azonosság látható legyen. A 4. sorban bekövetkező csúszás az oka, hogy a záróhang nem a g₂.

9. sz.

KIKINDAI URAK...

„Kikindai urak tizenketten vannak,
Mind a tizenketten rólam tanácskoznak.

A tizenharmadik a nevemet írja,
Mellelte (j)egy dáma, bűneim számlálja.

— (hejde) Mi (j)a bűnöd, betyár, meséld el azt nekem!

... ..
Nem mesélem, szép lány, az én bűneimet,
Így is, úgy is elveszik az életemet!”

Csóka: 1965. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Banka Mihály, 54 é.

. — .

„Elveszett a kocám kilenc malacával,
Utána a bojtár fűzfafurulyával.

Istenem, Istenem, most hát mit is tegyek,
Ezért a nagy kárért vasba vernek engem.

Kár vóna még nekem akasztófán csüngni,
Fekete hajamat szélnek elhordani.

Fekete hajamat szélnek elhordani,
Szép fekete szemem hollónak kiszedni!”

Csóka: 1966. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Banka János, 47 é.

Megjelent: Sz. k. ü. v., 1966., 33. és 80. o. Dór dallamról lévén szó, az *esz* előjegyzést kihagytuk a nyomtatásból. A 4+2 ütemezés sem helyénvaló, mert egy soron belül ütemérzet nem keletkezik bennük. Valószínűleg az „urak” első szótagának hangsúlya tévesztette meg a lejegyzőt. A nyolcadokat is célszerű négyes csoportosításban közölni, bár az ilyesmi zenei szerepet nem játszik.

10. sz.

„Szomorú disznószar, de megrepedéztél,
Ezén (a) forró nyáron de sokat szenvedtél.”

Csóka: 1966. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Banka János, 47 é.

Dr. Burány Béla kéziratos gyűjteményéből. A szótagszaporító második sor dallamvariánsát itt nem közölhetjük.

11. sz.

„Bort iszik a koma, kint fityeg a monya³²
Barna csaplárosné „magába” gondózza.

Nem kanolok többet a száraz malomba,
Meg akart heverni a monyom a porba.

Kétszer is meghevert a monyom a porba,
Nem kanolok többet a száraz malomba.

³² Mony — régies kifejezés és tájszó. Jelenthet tojást, herét és hím vesszőt is *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint.

Harmadszor is meg akart heverni a monyom a porba,
Nem kanolok többet a száraz malomba."

Csóka, 1966. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Banka János, 47 é.

Dr. Burány Béla *Hallották-e hírét...* c. balladaskönyvének 56. sz. jegyzetében szerepel. A negyedik versszak szótagszaporító dallamváltozatát itt nem közölhetjük.

12. sz.

FÜRDIK A HOLDVILÁG

„Fürdik a holdvilág a nap tengerében,
Bújdosik a betyár erdő sűrjében.

,sz apám, édesanyám sokat intett jóra,
De jén mint rossz gyermek nem hajlottam szóra.

Bújdosoja lettem ennek a világnak,
Fő cinkussa löttem kétezőr betyárnak!"

Csóka, 1962. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Törteiné Barlog Anna, 60 é.

Megjelent: Sz. k. ü. v., 1966. 29. és 79. o. Az *esz* és *asz* módosító jelek a dallamban nem játszanak szerepet, ezért kihagytuk őket. A 4+2 ütembeosztásról lásd a 9. sz.-nál mondottakat.

13. sz.

MÉRGES SÁTÁN KIGYÓ

„Amoda szolgállok Maros vize mellett,
Csikókat őrizek Csaba kútja mellett.

Megkötöttem lovam jegenye ágához,
Léheverődtem a lovam árnyékához.

— Mérges sátán kígyó bújt a gelebömbe,
Védd ki, édesanyám, hogyha nem fész tőle!

— Inkább megleszék én egy szép fiam nélkül,
Egy szép fiam nélkül, mint félkarom nélkül! —

— Mérges sátán kígyó bújt a gelebömbe,
Védd ki, édes rózsám, hogyha nem fész tőle!

Nyúlt a gelebébe, vötte ki belőle,
Vágta az ajtóhoz, pénz csordult belőle.

— Szedd fel, édes rózsám, fehér kötényedbe,
Jó lesz az minékünk a mi esküvőnkre! —”

Csóka, 1962. (1953.) Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Korponai Mihályné Holló Erzsébet, 57 é.

Megjelent: Z. n., 1962., 11. sz., 24. o. Az *esz* módosító jelet kihagytuk.

14. sz.

„Sétál a kubikus
A Balaton partján,
Kilityeg a fityeg
A gatyája szárán.

Büszke kantinosné
Eztet ne csudálja,
(mert) Az összes pénzüket
Mind maga használja.”

Zenta, 1972. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Báló Anna, 52 é. birkanyíró asszony

Dr. Burány Béla már említett könyvében szintén az 56. sz. jegyzet.

15. sz.

„Sétál a kubikás
A töltés oldalán,
Kilityég a fityög
A gatyája szárán.

Csekély másfél dinár
A köbméter ára,
Szegény kubikásnak
Kevés pálinkára.

Bort iszik (a) kubikás,
Nem pediglen vizet,
Ha kéri az árát,
Egy suhanggal³³ fizet.”

Zenta, 1971. Gyűjtötte: Bodor Géza

Adatközlő: Sziveri Mária, 65 é. Lejegyezte: Bodor Anikó

³³ Suhang — hajlékony, hosszabb vessző, faág; husáng.

16. sz.

„Mén a magmosó³⁴ mán
A hasító³⁴ felé,
Kilötyög a gatyá
A nadrágja szárán.

Büszke hasítólány
Mosolyogva mondja:
Te szegény magmosó
Mért vagy olyan rongyos?

Büszke hasítólány
Aztat ne csodálja,
Mer ami pénzem van
A rontó használja.”

Kispiac, 1972. Gyűjtötte: Bodor Anikó és Tripolsky Géza

Adatközlő: Dobó Imréné Nagy Matild, 50 é.

17. sz.

„Fújdogál a szellő
Északnyugat felű,
Rossz híreket hallok
Babám sorsa felű.

Hallottad-é hírét
A Mátrai hegynék?
Hát a hírös Szege-
di Csillagbörtönnek?

Hallottam, hallottam
Szenvedtem is benne,
Három esztendejig
Vasra vótam verve.”

Zenta, 1974. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Károlyi Jánosné Döme Klára, 52. é.

Dr. Burány említett könyvében a 6. szám. A második szakasz 3. és 4. sora közti furcsa elvlasztás vagy rossz szövegmékezet eredménye, vagy az adatközlő mégis féldallamnak érzi a dallamot, és az Árgirus nóta előadásának szellemében jár el.

18. sz.

„Ismertem apádat,
Jómódú ember vót,
A nadrágja szárán
Egymást érte a fót.

³⁴ Magmosó, hasító — csemegepaprika feldolgozásával kapcsolatos kifejezések.

Ismertem apádat,
Jómódú ember vót,
(a) Léder³⁵ gulyájába
'z első kolompós vót.

Sánta az én kutyám,
Két szemire nem lát,
Igyál a seggéből,
Keserű pálinkát!"

Csóka, Felsőhegy, 1953. Gyűjtötte: dr. Burány Béla

Adatközlő: Korponai Mihály, 50 é. és Bődéné Zónai Rozál, 45 é.

Megjelent: *Két szívárvány koszorúzza az eget* — Zentai Füzetek, 1966., 144. o., 179. o.

Az ütembeosztás itt is felesleges, mint ahogyan a 9. és 10. példánál már említettük.

19. sz.

(De) Amott sitítellik
Egy fekete fölhfő,
Benne állszkodók
Sárga hóú holló.

Szállj le holló, szállj le,
Majd üzenek tőled,
Apámnak, anyámnak,
Jegybéli mátkámnak.

Könnyen megismeröd
A háza tájékát,
(Piros rózsza folyja
Körül az ablakát).

Kérdézik, hol vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Kilencedik tömlőc
Fenekébe vagyok.

Rab vagyok, rab vagyok,
Nagy régi rab vagyok,
Kilenc esztendeje
Mióta rab vagyok.

³⁵ Léderer — a második világháborúig csókai nagybirtokos család.

Parlando

I

II

III

IV

1. Jer-sze, em - lé kez-zünk mos-tan mi nagy dol-gok-ról

2. Sír-hatsz te is kor-mos e meg-her-vadt á gon

3. Ke-be-lem-be bú-vék egy nagy ás-pis kí-gyó (A-mott ke-re-ke-dik egy fe-ke-te fel-hő ö're söt)

4. Búj-do-sik ár-gyi-lus he-gye-ken völ-gye-ken

5. Szó-gá-tam, szó-gá-tam Ma-ros kút-ja mel-lelt

6. Sé-tál a ku-bi-kos a ka-ná-lis part-ján

7. Sej, szí-ra-ma a - nya-nak put-ro-hos gyer-mé-ke

8. „Bar-na Pe-tyi bal-la - dá-ja” szö-veg nél-kül

9. Ki-kín-da-i u-rak ti-zen ket-ten van-nak

10. Szó-mo-rú dísz - ná szar de meg-re-pe - dez-tél

11. Bort i-szik a ko-ma kint fi-tyűg a mo-nya

12. Für-dik a hold vi-lág a nap-ten-ge - ri - ben

13. A-mo-da szol - gá-lok Ma-ros kút-ja mel-lelt

14. Sé-tál a ku-bi-kus

15. Sé-tál a ku-bi-kás

16. Mén a mag-mo-só mán

17. Is-mer-tem a - pá-dat

18. Fúj-do gál a szel-lő

19. De, a-mott si-tí tel-lik

20. A sze-ge-di fe-gy-ház

21. Van én-né-kem csiz-mám

Tizediket tőtöm
A munkácsi várba,
De sok vizet hordtak
A raibok számára."

Oromhegyes, 1976. szept.

Adatközlő: Balázs István, 74 é. és Balázs Istvánné Dávid Etelka, 71 é.

A Hungarológiai Intézet rendezte folklór szeminárium keretében történt gyűjtés, közös munka eredménye.

A harmadik és negyedik versszakot eredetileg fordított sorrendben énekelték, emlékeztet zavar okozta csere. Ugyanilyen okokból a zárójeles sorok is megakadtak. A szöveget utólag „rekonstruáltuk”, az adatközlők beleegyezésével.

20. sz.

„A szegedi fegyház
Kőből van kirakva,
De sok édesanya
Sírva jár alatta.

Ne sírj, édesanyám,
Így kell ennek lenni,
Minden jó családban
Kell egy rossznak lenni.”

Zenta, 1952. Gyűjtötte: Fábri Jenő

Adatközlő: Kálmán Jenő, 24 é.

21. sz.

„Van énnékem csizmám,
El is van nevezve,
El is van nevezve,
Nagy Bimbó a neve.”
stb.

Zenta, 1965. Gyűjtötte: Tripolsky Géza

Adatközlő: Mangurás Ferencné Nagy Anna, 61 é. birkanyíró asszony

Megjelent: *Sz. k. ü. v.* 1966., 34—35. o. és 80.

Mivel nem tartozik szorosan a felsorolt dallamokhoz, hosszúsága miatt szövegét nem közöljük teljes egészében. Legszebb epikus dallamaink egyike, mind szövege, mind dallama tekintetében. A *fisz* kihagyva az eredeti közlésből, minthogy mixolíd dallamról van szó.